

Çeper Kuşak Literatüründe Farklı Yaklaşımlar Üzerine Bir İnceleme

Ezgi Küçük Çalışkan,¹ Ayşe Sema Kubat²

Özet

Kentsel morfolojide İngiliz ekolü olarak da bilinen Conzenci geleneke ortaya çıkan çeper kuşak (fringe belt) olgusu, kentsel yerleşkelerin çeperlerindeki görece büyük arazilerde düşük yoğunluklu, kurumsal, endüstriyel ve açık alanlar ya da rekreasyon alanları gibi arazi kullanım türlerini içeren ve zamanla gelişmeye devam eden kentin içinde gömülü kalarak çeşitli değişimlere maruz kalan kent formu birimleri olarak bilinir. 1936'da Herbert Louis tarafından kavramsal olarak ortaya atılıp 1960'lardan itibaren M. R. G. Conzen tarafından geliştirilen ve kentsel rant teorileri bağlamında J. W. R. Whitehand'ın tarihsel-coğrafi temelini oturttuğu çeper kuşak olgusu, farklı perspektiflere sahip araştırmacılarca, dünyanın çeşitli yerlerindeki farklı sosyo-ekonomik ve kültürel dinamiklerle gelişmiş kentlerinde incelenmiştir. Bu çalışmada, bu olgunun ilk çıktığı dönemden günümüze nasıl ele alındığının sistematik olarak ortaya koyularak farklı perspektiflerin çeper kuşak literatürüne katkısının irdelenmesi ve konseptin geliştirilmesine dair önerilerin sunulması amaçlanmıştır. Çeper kuşak üzerine yapılmış 53 farklı araştırma, yayınlanma dönemlerine göre, daha önce Ünlü (2013) tarafından ele alınan mekânsal, ekonomik, sosyal, ekolojik ve planlama bakış açıları çerçevesinde incelenmiştir. Bu kapsamda, araştırmaların yapıldığı coğrafi bölgeler ve kentler, araştırmaların odakları, kaynakları ile yöntemleri ve bulguları analiz edilmiştir. Kavramın tanımlandığı ilk otuz yıllık dönem ile çeper kuşakların oluşum nedenleri ve evrelerinin ortaya koyulduğu 1990'ların sonuna kadarki ikinci otuz yıllık dönemde büyük çoğunlukla coğrafyacıların odağında olan çeper kuşak konusunun, 1990'ların sonundan günümüze kadar gelen süreçte, planlamadan ekolojiye farklı alanlarla ilişkilendirilerek disiplinlerarası olarak ele alındığı görülmüştür. Çalışmanın sonuçları, çeper kuşakların oluşumundan ve dönüşüm süreçlerinden, sabitleme hatlarının niteliklerinden ve tespit edilen çeper kuşak gelişim modellerinden veriler sunarken, hem ülkemiz kentleri için yapılan çeper kuşak analizlerinin özgün sonuçları ayrıca değerlendirilmiş hem de çeper kuşak alanlarının sürekli değişen günümüz kentlerinde maruz kaldığı dönüşüm baskısının adil, dayanıklı ve sürdürülebilir kentsel mekânlar olarak gerçekleşmesi yönünde, uygulamaya yönelik araştırma önerileri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Çeper Kuşak, Farklı yaklaşımlar, Kent formu gelişimi, Kültürlerarası çalışmalar, Literatür analizi

1. Giriş

Çeper kuşaklar, kentlerin çeper bölgelerinde oluşan, konut ve ticari kullanımlar dışında kalan açık alanlardan, rekreasyon alanlarından, endüstriyel, kurumsal ya da villa tipi konut alanlarından oluşan, fiziksel açıdan az yoğunluklu ve genellikle büyük parsellerden oluşan alanlardır (Larkham, 1998; Conzen, 2009). Bir sabitleme hattı etrafında oluşan (sabitleme evresi) ve genişleme ile sağlama evrelerini tamamlayarak kentteki oluşumunu tamamlayan çeper kuşak alanlarında sokaklar ve parseller binalara göre daha uzun süre değişmeden kalabilir (Whitehand, 2001, s.106). Bir kentteki çeper kuşakları genellikle iç çeper kuşak (inner fringe belt – IFB), orta çeper kuşak (middle fringe belt – MFB), dış çeper kuşak (outer fringe belt – OFB) olarak görebiliriz (Conzen, 2009). Zamanla, büyüyen kentin içinde gömülü kalan çeper kuşaklar çeşitli dinamiklerin etkisinde farklı biçimlerde dönüşebilirler. Bu dönüşümlerde çeper kuşak alanları tamamen kent dokusu içinde eriyebileceği gibi çeper kuşak karakterini koruduğu görülebilir (Barke, 1982; Conzen, 2009).

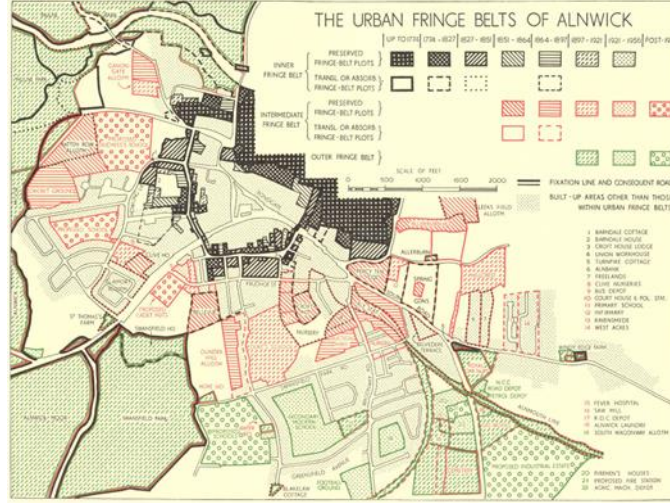
Çeper kuşaklara dair tüm bu teorik çerçevenin oluşumunda farklı kentlerden, farklı kültürlerden farklı araştırmacıların çeşitli dönemleri baz alan bakış açıları oldukça katkı sağlamıştır. İlk kez 1936 yılında Herbert Louis'nin Berlin çalışmasında görülen çeper kuşak konsepti (Conzen, 1960, s.58),

¹ Marmara Belediyeler Birliği, Şehir Planlama Koordinatörü, ezgi.caliskan@mbb.gov.tr.

² Prof. Dr. Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı Başkanı, asemakubat@gmail.com

M.R.G. Conzen'in Alnwick kasabasında (Şekil 1) yaptığı detaylı morfolojik incelemelerle kavramsal açıdan daha okunur bir şekilde terminolojiye girmiştir. Conzen (2009), M. R. G. Conzen'in en mühim katkısının ayrıntılı kartografik belgelerden de görülebileceği gibi, kent içinde yer alan çeper kuşak dokularını, başta ticari, endüstriyel, konut ve kurumsal olmak üzere, bir kentin fiziksel evrimini tüm biçimlendirici ve dönüştürücü mekânsal süreçler arasındaki etkileşimin ayrıntılı morfolojik kuramına dahil etmek, olduğunu vurgular (Conzen, 2009, s.31).

Şekil 1 Alnwick'in farklı dönemlere dair çeper kuşak alanları (Conzen, 1960).

Bu çalışma, konseptin ilk çıkışından bugüne yayınlanmış bir grup çalışmanın incelenerek çeper kuşakların literatürde hangi bölgeler üzerinde ele alındığını, araştırmalarda çeper kuşak alanların tespitinde hangi yöntemlerin kullanıldığını, çeper kuşak oluşum evrelerine, sabitleme hatlarına, çeper kuşak sayısına ve büyüklüklerine dair genel bulguları, çeper kuşak sürekliliği ve değişimi ile ilgili nitelikleri bir arada görmeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda 53 ayrı çalışma ele alınmıştır. Bu çalışmalar Ünlü'nün (2013) çeper kuşak araştırmalarını grupladığı mekânsal, ekonomik, sosyal ve planlama perspektiflerine ekolojik perspektifin de eklenmesi ile gruplandırılarak incelenmiştir. Ardından değerlendirme kısmında incelemelerden çıkarımlar yazılı ve grafik kullanımları ile ortaya koyulmuştur. Sonuç yerine, gelecek araştırmalar için öneriler üzerinde durulmuştur.

2. Çeper Kuşak Çalışmaları

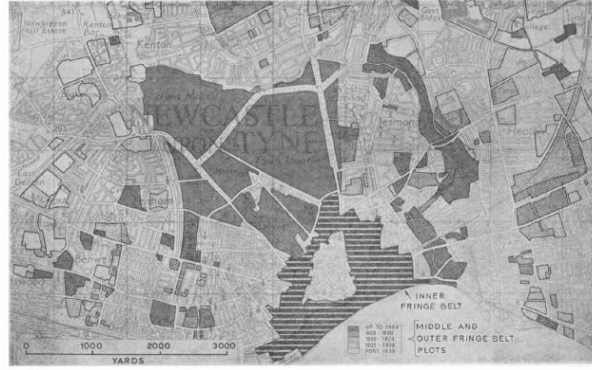
Çeper kuşak konseptine dair çalışmalarının bir arada ilk derlendiği çalışma Conzen'in (2009) çalışma alanları, çalışma yerleşkesinin oluşumu ve nüfusu, tespit edilen çeper kuşak sayıları, çalışmaların yayın tarihleri ve araştırmacılarını ortaya koyarak çeper kuşak literatürünün gelişimi için karşılaştırmalı ve kültürlerarası çalışmaların artırılması gerekliliğini vurgulayan makalesidir. Ardından, Ünlü'nün (2013) çeper kuşak çalışmalarını mekânsal yapı, ekonomik yapı, sosyal yapı ve planlama eksenlerinde ele aldığı çalışması 1960'lardan 2010'lu yıllara dikkate değer çalışmaları ortaya koyar. Çeper kuşak araştırmaları üç ana dönemde gruplanmaktadır (Tablo 1): 1936 ve 1960'ların ilk yarısı Avrupalı coğrafyacılar tarafından konseptin oluşturulduğu, tanımlandığı, görselleştirildiği birinci dönem, 1960'ların ortalarından 1990'lı yılların sonuna kadarki, konseptin coğrafyacılar tarafından ekonomik konseptlerle tartışıldığı, kentsel formun tanımlanmasında ve açıklanmasında yararlandığı ikinci dönem, ve 1990'lı yılların sonundan günümüze kadarki, çeper kuşak konseptine dair süreçlerin ele alındığı, konseptin multidisipliner şekilde incelendiği ve kentsel planlama, peyzaj yönetimi ve ekoloji ile ilişkilendirildiği yaklaşımları içeren üçüncü dönem.

Tablo 1 Çeper kuşak araştırmalarının dönemlere göre odakları (Kubat, 2019).

Dönemler	Birinci Dönem: 1936-1960'ların ortası	İkinci Dönem: 1960'ların ortası-1990'ların sonu	Üçüncü Dönem: 1990'ların sonu-bugün
Araştırmacılar	Avrupalı coğrafyacılar	Coğrafyacılar	Disiplinlerarası
Araştırma Odağı	Çeper kuşak olgusu tanımlanır	Ekonomik perspektifle ilişkilendirilir ve kentsel formun planlamayla olan ilişkisinden çok betimlenmesi ve açıklanmasıyla ilgilenir	Çeper kuşak fikri ile planlama uygulamaları ve kentsel peyzaj yönetimi arasındaki bağlantıyı araştırır

2.1. Mekânsal perspektiften çalışmalar

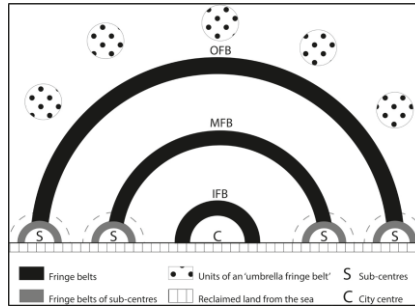
Kartografik kayıtlar da sunan bu çalışmalar, morfolojik dönemlerle ilişkilendirilmiş, uzamsal bir bakış açısı ile çeper kuşakların fiziksel değişimine odaklanmıştır (Ünlü, 2013, s.6). Conzen'in (1960) Alnwick'in 1774'ten 1956 sonrasına kadar farklı dönem haritalarından yararlanarak arazi kullanımları ve parsel büyüklükleri verilerine dayalı şekilde çeper kuşak alanlarını belirlediği çalışması bu çalışmalar arasında başı çekmektedir. Alnwick'in iç, orta ve dış çeper kuşak gelişimlerini gösteren çalışma, burğage döngüsü, morfolojik iskelet gibi diğer morfolojik terimleri de ortaya koymuştur. Ardından, Whitehand'in (1967) Edward Dönemi'nde oluşan özel çeper kuşak alanına değindiği ve 1868'e kadar ki dönemden 1936'lara kadarki çeper kuşak gelişimini aktardığı Newcastle çalışması özgün sonuçlar ortaya koymuştur (Şekil 2).

Şekil 2 Newcastle upon Tyne çeper kuşak çalışması (Whitehand, 1967, s.225).

Al-Ashab'ın (1974) M.R.G. Conzen yürütücülüğünde yaptığı doktora tezinde Bağdat'ın 1925-1974 yılları arasındaki çeper kuşak oluşumlarını ortaya koyduğu ve gecekondu alanlarının çeper kuşaklara dahil edildiği çalışma ise hem o güne kadarkilerden farklı bir coğrafyaya odaklanılması hem de çeper kuşak alanlarına bakışı ile farklı nitelikleri ortaya koyduğu gibi çeper kuşakların Ortadoğu kentlerinde de Avrupa kentleri ile benzer şekilde oluştuğu ve birçok benzer özellik barındırdığı görülmüştür. Bu dönemde Barke'nin (1974; 1976) İskoçya'nın Falkirk kentindeki çalışmaları ise çeper kuşak oluşumu yanı sıra çeper kuşak dönüşümünün, önceden var olan arazi kullanım dokularından etkilendiği savını ortaya atar. Ünlü'nün (2013) Mersin çalışması, özellikle Türkiye'deki denize kıyısı olan kentlerin çeper kuşak gelişimine dair özgün nitelikleri ortaya koyarken, Meneguetti ve Pereira Costa'nın (2015) Brezilya'nın Maringa şehrindeki çalışması ile oluşum tarihi yeni ve planlı bir kentte de iç, orta ve dış olmak üzere üç çeper kuşağın da oluşabileceği kanıtlanmıştır. Hazar ve Kubat'ın (2015, 2018) İstanbul ve Barselona çeper kuşak gelişimlerini ele aldıkları çalışmaları ise iki kentin iç çeper kuşak alanlarını planlama ve koruma bazlı bazı özelliklere göre karşılaştırmalarını içermektedir. Kubat'ın (2019) merkezi iş alanı aksındaki çeper kuşak gelişimlerini incelediği çalışması ile İstanbul'un çeper kuşak alanlarına dair çalışmalar ilerletilmiştir. Bunların yanı sıra İstanbul odağında, Kubat vd. (2022) Tarihi Yarımada'da Konstantin Surları'nın içinde çeper kuşak alanlarının durumuna, Cihanlı vd. (2022) Yedikule'de çeper kuşak alanlarının gelişimine, Çakmak vd. (2022) Üsküdar'ın çeper kuşaklarına, Soygüzeloğlu ve Kubat (2022) Taksim-Pera bölgesindeki çeper kuşak alanlarının gelişimine, ve Küçük Çalışkan ve Kubat (2022a) İstanbul'un

endüstriyel çeper kuşak alanlarının dönüşümüne odaklanarak bildiri düzeyindeki araştırmaları ile literatüre katkıda bulunmuşlardır. Ünlü ve Baş'ın (2016) Mersin'deki alt merkez çeper kuşak oluşumlarına odaklanan çalışması şemsiye tipi çeper kuşak gelişme modelini ortaya koyarken (Şekil 3), Karaulan ve Kubat'ın (2018) Milano kenti çalışmaları çeper kuşak oluşumunun diğer arazi kullanımlara etkisini, Zhang'ın (2019) Birmingham çalışması ise Edward dönemi çeper kuşakları yeşil alanlar özelinde ele alarak zemin yüzey tipleri, sokak dokusu, erişilebilirlik ve mülk sahipliğine dair bulguları ortaya çıkarmıştır. Şcitaroci ve Marić'in (2019) 26 farklı Avrupa kale şehrinin yeşil alanlarını çeper kuşak konsepti çerçevesinde incelediği makale alanların uluslararası koruma politikaları ile ilişkisine vurgu yapmıştır. Hazar ve Özkan'ın (2020) İzmir çeper kuşaklarını askeri alanlar özelinde ele aldıkları çalışmaları ise ekolojik açıdan bir kaygı taşımaktadır.

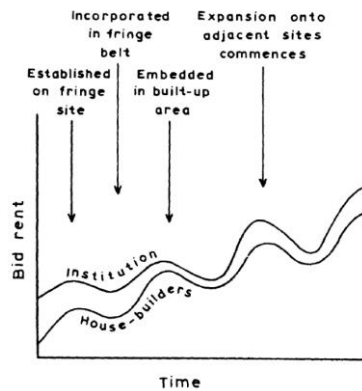

Şekil 3 Mersin çalışmasında ortaya koyulan şemsiye çeper kuşak modeli (Ünlü ve Baş, 2016, s.119).

Bu araştırmalar dışında sempozyum bildirimleri şeklinde karşımıza çıkan, Simão ve Costa'nın (2014) çeper kuşak dönüşümlerine odaklanan Belo Horizonte çalışması; Chen ve Lin'in (2014) makro seviyedeki değişime odaklanan Tainan çalışması; Geddes'in (2014) orta çeper kuşağını, parsel büyüklükleri bakımından farklı karakterler gösteren iki bölge şeklinde ele alan Limassol çalışması; Lammers vd.'nin (2015) kente özgü bir çeper kulak modeli ortaya koyan Eindhoven çalışmaları; Gu vd.'nin (2015) Nanjing ve Pingyao karşılaştırmalı çalışmaları; Logunova'nın (2017) kentte dört çeper kuşak alanının varlığını ortaya koyan Krasnoyarsk çalışması dikkate değerdir.

2.2. Ekolojik perspektiften çalışmalar

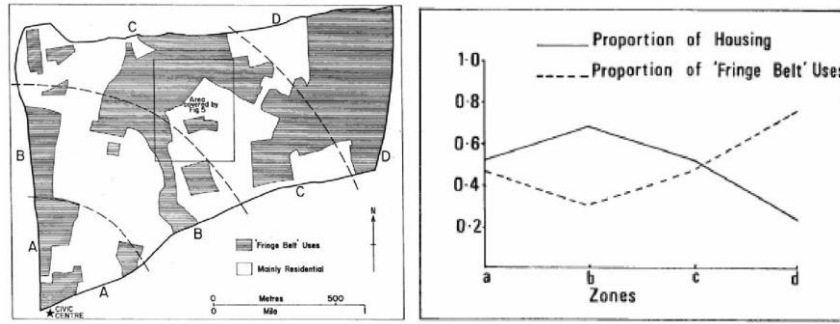
Whitehand (1972a, 1972b, 1974, 1987) daha sonraki çalışmalarında ekonomik bir bakış açısı geliştirerek saçak kuşağı araştırmaları için yeni bir araştırma alanı açmıştır. Çeper kuşakların oluşumu ve modifikasyonu ile teklif-rant teorisi, inşa döngüleri ve yenilik arasındaki karşılıklı ilişkiyi araştırmıştır (Ünlü, 2013, s.6). İnşaat döngülerini ele alarak İngiliz kentlerindeki kentsel arazi kullanım dokularını inceleyen Whitehand (1972a), Glasgow örneği üzerinden arazi kira değerlerine ve kent merkezinden uzaklıklarına göre konut ve kurumsal arazi kullanım yer seçim eğilimlerini grafiklerle (Şekil 4) açıklamıştır (Whitehand, 1972b).

Şekil 4 Glasgow çalışmasında ortaya koyulan, kurum ve konut üreticilerinin zamana göre hipotetik teklif rantı (Whitehand, 1972b, s.220).

Openshaw (1974), Barke (1982; 1990) de çeper kuşak süreçleri ve ekonomik gelişmeler temelli modellere dair çalışmalar yapmıştır. Barke'nin (1982) Derby ve Newcastle kentlerine dair çalışmasında konut alanı kullanımı ve kurumsal alan kullanımının kent merkezinden uzaktaki zıt arz durumunu grafiklerle ifade etmiştir (Şekil 5). Whitehand (1988), çeper kuşak oluşumunun kentteki arazi kullanımının ekonomik duraklama dönemlerinde geniş, ucuz arazilerde ve çeper alanlarda toplanarak gerçekleştiğini ifade etmiştir. Vilagrassa'nın (1990) Lleida çalışmasında ise konut talebinin karşılanamaması sebebi ile gecekonduların oluştuğu vurgulanmış ve kentte 1980'lerden sonra planlama yolu ile oluşan yeni çeper kuşakların konut arzı düştükçe kurumsal yapıların, konut gibi arazi kullanım tipleri için rekabet oluşturmayacak, ulaşımı zor ve arazi değeri düşük yerlerde çeperlerde yer seçtiğini ortaya koyulmuştur. Whitehand'ın (1994) Birmingham Üniversitesi Kampüsüne odaklanan araştırması, arazi değerleri indeksi ve ulaşım modlarındaki gelişmelerin çeper kuşak oluşumlarına etkisi yanı sıra farklı dönemlere ait çeper kuşak parsellerinin morfolojik niteliklerini de ortaya çıkartmıştır.

Şekil 5 Derby ve Newcastle çeper kuşak çalışması ve konut alanı-çeper kuşak gelişimi grafiği (Barke, 1982).

2.3. Sosyal perspektiften çalışmalar

Sosyal perspektifle yapılan çeper kuşak çalışmaları sosyo-mekânsal, sosyo-politik ve sosyo-kültürel olarak ayrıca gruplandırılarak incelenmiştir. Sosyo-mekânsal açıdan Carter ve Wheatley'nin (1979) kentin gelişim sürecinde, üst gelirli sınıfın iç çeper kuşak alanlarına geçişi ve ilerleyen dönemde yine varlıklı sınıfın iç çeper kuşak sınırları ve orta çeper kuşağa geçişinin irdelendiği çalışmaları ve Del Monaco'nun (2015) Afrika metropollerini ve hazır/çabuk oluşmuş uzak doğu şehirlerinin istikrarsız örnekler olarak; tarihi geçmiş olan Roma, Pekin gibi şehirleri ise istikrarlı örnekler olarak kategorize edildiği ve tarihi geçmiş derin ama metropolleşmiş şehirlerde çeper kuşak oluşumları göçlerden etkilendiğini iddia eden çalışmaları dikkati çekmektedir.

Sosyo-politik bir eksende ele alınan çalışmalar arasında ise Deputla'nın (2014) Polonya'nın Torun kentinin çeper kuşak gelişimlerini savaş dönemleri ve sosyalist dönemin etkileri çerçevesinde yorumlayan çalışmaları; Camiz ve Bruccoleri'nin (2015) Kuzey Kıbrıs'ın Kyrenia kenti çeper kuşak oluşumlarında sınır politikaları ve politik süreçler çerçevesindeki etkilere yer verdikleri çalışmaları bildiri seviyesindeki araştırmalar olarak yer almaktadır. Whitehand ve Gu'nun (2017), Avrupa kentlerinde çeper kuşak çalışmalarını ilerleten kent surlarının eşik hattı olarak varlığının, Çin şehirlerinde sosyo-politik sebeplerle kent duvarlarının daha uzun süreli olan ömründen dolayı çeper kuşak oluşumunda daha etkili sonuçlar doğurduğunu vurgulayan ve 10. yy'dan 2000'li yıllara Nanjing'in çeper kuşak gelişimine odaklanan makaleleri ise bu alanda dikkati çeken örneklerdendir.

Sosyo-kültürel bağlamda ise Conzen'in (2009) çeper kuşak literatürüne dair örnek çalışmaların karşılaştırmasına dayalı pek çok değerlendirme içeren ve sonunda Chicago metropolünde yaptığı çalışma ile belirgin bir çeper kuşak oluşumunun yer almadığına dair tespitini farklı kültürel dinamiklerin etkisi çerçevesinde tartışan makalesi öne çıkmaktadır. Ayrıca, Whitehand vd. (2011) tarafından yapılan Pingyao çalışması da turizm odaklı politikaların çeper kuşak gelişimindeki rolüne vurgu yaptıkları; Marques de Sousa Safe ve Pereira Costa'nın (2016) Rabat, Morocco ve Fas kentlerinde yaptıkları, tarihi bir merkezde, tarihi hiyerarşiyi tanımlamanın kentsel katmanları

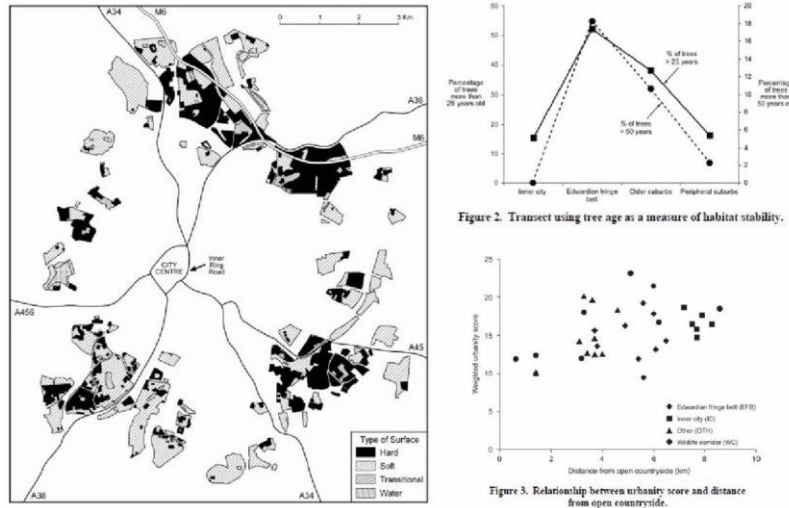

anlamak ve morfolojik dönemler ile çeper kuşak oluşumlarını incelemek ile mümkün olacağını ortaya koyan; He'nin (2018) Portekiz'in Çin sömürgesi Macao'da çeper kuşakların farklı sosyo-kültürel yapılarda ve dönemlerde yaşadıkları süreçleri ve çeper kuşakların deniz islahı ile ilişkisini ortaya çıkaran çalışmaları da bu kapsamda ele alınabilir.

2.4. Ekolojik perspektiften çalışmalar

Çevresel girdi ve sonuçları dikkate alan, ekolojik perspektifle yapılan çeper kuşak çalışmaları 2010'lardan sonra görülmeye başlanmıştır. Ünlü (2022), iklim değişikliği gibi küresel meselelerin ekolojik bakış açısını vurgulayan çeper kuşak çalışmalarını artırdığını vurgular.

Hopkins'in (2012) Birmingham'ın merkezi, çeper kuşakları, eski banliyö bölgeleri ve çeper banliyö bölgelerindeki ağaç oranlarını ortaya koyarak, çeper kuşaklardaki yüksek orandaki ağaç oranı vurgusunun yanı sıra Birmingham'ın Edward dönemi çeper kuşaklarını çeper yerleşimler, diğer çeper kuşak oluşumları, vahşi yaşam koridorları, kent merkezindeki ortalama türleri açısından ön plana çıkaran çalışma ekolojik perspektifteki çalışmalar arasında ilk örnektir (Şekil 6).

Şekil 6 Birmingham ekolojik özelliklerine odaklı çeper kuşak çalışması (Hopkins, 2012).

Hazar ve Kubat'ın (2016) İstanbul iç çeper kuşak oluşumu ve değişimini özetleyen bir model sunan çalışmaları, kentte tarımsal kullanımların, Yedikule kent bahçesi gibi yeşil kuşak özellikli alanların ekolojik değerine vurgu yaparken özellikle ötelenerek gecekondulara dönüşen kent bahçelerinden bahsetmiştir. Whitehand'ın (2019) İsveç'in Visby, Gotland, Polonya'nın Krakow, İngiltere'nin Birmingham kentinde ve Londra metropolünde çeper kuşak alanları içindeki yeşil alanlara odaklanan ve belirli bir arazi kullanımı ve mülk sahipliği olmadığından bozulmadan kaldıkları öne sürülen; şehrin içinde gömülü kaldıkları ve kültürel miras alanları ile ilişkili olduklarından 21.yy'a kadar sürekliliğini korumuş çeper kuşak alanlarına dair makalesi ise bu alanların kent yöneticileri tarafından ekolojik açıdan değerlendirilmesinin önemini vurgulamıştır.

2.5. Planlama perspektiften çalışmalar

Çeper kuşak çalışmalarında 2000'lerden itibaren ele alınan planlama perspektifi (Ünlü, 2013), Whitehand ve Morton'ın (2003, 2004, 2006), Ducom (2005), Gu (2010), Conzen vd.'nin (2012) araştırmaları yanı sıra bildiri aşamasındaki çalışmalarda da görülmektedir. Whitehand ve Morton'un (2003) Birmingham'daki detaylı çeper kuşak çalışması, harita ve plan gibi kaynakların yanı sıra planlama yetkilileri ile mülakatları da içermiş ve şehir planlamada çeper kuşakların göz ardı edildiği, ancak yeşil kuşak kavramının ise uygulamalarda daha çok göz önüne alındığı sonucunu ortaya koymuştur. Birmingham Kent Konseyi arazi gelişimi dokümanları, imar/gelişim kontrolü dosyaları gibi kaynakların kullanıldığı ve Edward dönemi çeper kuşağı üzerindeki konuta dönüşüm baskısının parseller detayında incelendiği sonraki çalışmada ise toplam parsel sayısının kaçta kaçının fiilen ve

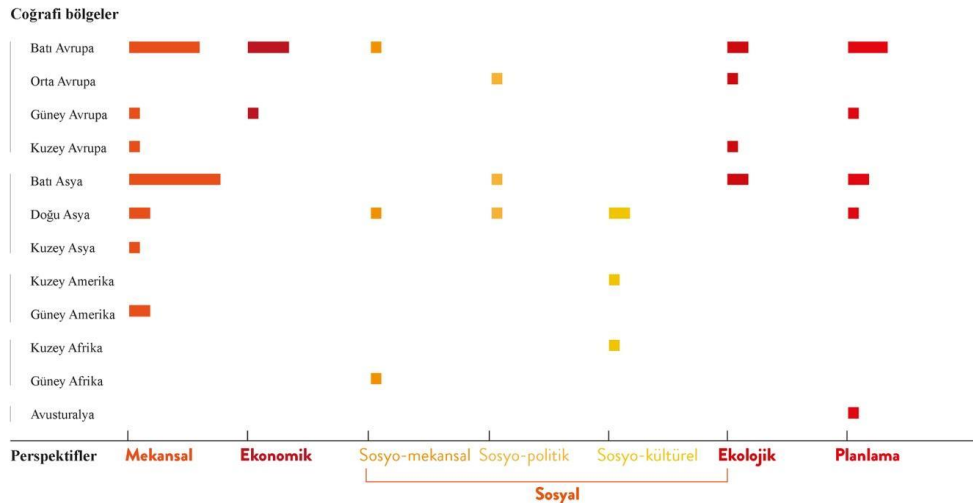
plan üzerinde dönüşmek (yabancılaşmak) üzere olduğu analiz edilmiştir (Whitehand & Morton, 2004). Whitehand ve Morton (2006) ayrıca Birmingham'da çeper kuşak alanlarındaki dönüşümlerde çevrecilerin lobileri ve karar alıcılar arası süreçler irdelemiştir. Ducom'un (2005) Nantes ve Rennes kentlerindeki çalışmasında plancıların karar verme ve uygulama süreçlerinde yardımcı olabileceği savunulmuştur. Gu'nun (2010) Auckland çalışmasında kıyıdaki çeper kuşak alanı yabancılaşmalarının kıyının kamusal kullanımını sınırlandırmasına sebep oluşu tartışılmıştır. Conzen vd. (2012) tarafından Çin'in Pingyao ve İtalya'nın Como kentlerini planlamada turizm kararları çerçevesinde inceleyen makale yanı sıra Lammers vd. (2017) tarafından ele alınan Eindhoven çalışmasında çeper kuşak konsepti ile stratejik planlama konsepti entegre edilmiştir. Ünlü ve Baş'ın (2019) Türkiye kentlerinin morfolojik dönemlerine göre çeper kuşakların oluşum ve dönüşümlerinde etkin planlama kararlarının ele alınmasının önemini vurguladıkları çalışmaları da dikkati çeken çalışmalar arasındadır. Küçük Çalışkan ve Kubat'ın (2022b) İstanbul çeper kuşak parsellerindeki dönüşümleri mülkiyet ilişkileri bağlamında ele aldığı çalışmaları ise planlamanın ötesinde aktörlere odaklanan bir bakış açısı ortaya koymuştur.

3. Araştırmaların Değerlendirilmesi

Literatürden incelenen çalışmalara dair vaka alanlarının bölgesel dağılımı, çalışmaların çeper kuşak tespit yöntemi, oluşum evreleri, sabitleme hatları, niceliksel özellikleri ve değişim süreçleri üzerine genel değerlendirmeler yapılmıştır.

3.1. Bölgesel dağılım ve vaka alanları

Bugüne kadar yapılmış çeper kuşak araştırmalarından seçilip incelenen 53 farklı çalışma kapsamındaki vaka kentlerin coğrafi dağılımına baktığımızda (Şekil 7), büyük çoğunluğun (22 çalışma) Batı Avrupa kentleri (17 kent) üzerinde olduğunu, ardından Doğu Asya (7 çalışma) ve Batı Asya kentlerine (14 çalışma) dair çeper kuşak çalışmalarının yer aldığı görülmektedir. Güney Avrupa kentlerinde (5 çalışma) yapılan çalışmalar da bugün artış göstermektedir. İncelenen çalışmalarda ele alınan örnek çalışma alanları arasında Orta Avrupa (2 çalışma), Kuzey Avrupa (2 çalışma), Güney Amerika (2 çalışma), Kuzey Amerika (1 çalışma), Kuzey Asya (1 çalışma), Güney Afrika (1 çalışma) ve Kuzey Afrika (1 çalışma) kentleri de yer almaktadır. Literatürün mekânsal perspektifle ve yoğun olarak Batı Avrupa ve Batı Asya kentlerinde yoğunlaştığı görülmektedir.

Şekil 7 İncelenen çeper kuşak araştırmaları literatüründeki araştırma vaka alanı coğrafi bölgeleri ve çeper kuşak konseptini ele alış perspektifleri matrisi.

3.2. Çeper kuşakları tespit yöntemleri

Tarihsel-coğrafi bir bakış açısı ile ele alınan tüm kentsel morfoloji çalışmalarında olduğu gibi, çeper kuşak çalışmalarında da incelenecek kentin en eski tarihli yerleşim haritalarından, dönemsel değişimi okutacak diğer harita ve planlara, tüm çizili ve yazılı dokümanları kullanılmaktadır. Arazi kullanımlarının tüm çalışmalarda mutlaka yıllara göre çıkarıldığı ve haritalandırıldığı görülmüştür. Bazı çalışmalarda arazi kullanımı haricinde parsel büyüklükleri verilerini de alarak niceliksel analizler de yapılmıştır. Arazi kullanımı çeşitlerine göre değişim oranları ve parsel alanlarındaki değişimler ölçülerek grafiklerle sunulmuştur.

3.3. Çeper kuşakların oluşum evreleri ve sabitleme hatları

Çeper kuşakların oluşum süreçleri sabitleme, genişleme ve sağlama evreleri içerisinde gözlemlenmiştir. Çalışmaların genelinde sabitleme evresi ve sağlama evresi ile ilgili veri aktarımı görülmektedir. Genişleme evresinin de sanayi, okul, hastane gibi büyük parsel kullanımı gerektiren arazi kullanım türleri üzerinden olduğu bazı çalışma alanlarında ortaya çıkarılmıştır. Literatür incelemesinden ortaya çıkan, iç çeper kuşakların genellikle bir sabitleme hattı doğrultusunda, kendi içerisinde entegre ve devamlı bir yapı ile oluştuğudur. Orta çeper kuşakların fiziksel bütünlükleri iç çeper kuşaklara göre daha zayıftır. Bu kuşaklar, daha geniş araziler üzerinde, yeşil alanlar ve tarım alanları ile daha iç içe ve daha seyrek bir yol ağına sahip olarak yapılanırlar. Dış çeper kuşaklar içinse, birçoğunun 20. yy'da şekillendiği; çok büyük ve parçalı parsellerden oluşukları söylenebilir.

İncelenen birçok örnekte nehirler, dağlar ve deniz doğal eşik hattı olarak karşımıza çıkmaktadır. Çeper kuşakların genellikle bir sabitleme hattı üzerinden oluşmaya başladığı konusu ilk çeper kuşak çalışmalarında ortaya atılmıştır. Literatürdeki çalışmalar, çeper kuşağın sabitleme hattı ile oluşabileceği gibi ekonomik koşullar sebebi ile oluşabileceğini de göstermektedir.

3.4. Çeper kuşak sayısı ve büyüklükleri

Çalışmalar, kentlerde genellikle 3 çeper kuşağın tespit edildiğini göstermektedir. Ölçeği küçük ve tarihi dokusu olan Avrupa kentleri başta olmak üzere, Orta Çağ ve modernleşme sürecini yaşamış kentlerde, iç çeper kuşak, orta çeper kuşak ve dış çeper kuşak görülmektedir. Sanayi devrimini geç yaşayan Doğu Asya kentlerinde tek bir çeper kuşağa rastlanmıştır ancak bu çeper kuşak alanları büyüklük itibarıyla dikkat çekicidir. İncelenen örneklere göre, tarihi daha genç olan kentlerde sadece bir ya da iki çeper kuşak olduğu da görülmektedir. Gelişmekte olan Batı Asya kentleri ise çok sayıda ve kentin farklı alt merkezleri içerisinde birbiri içine geçmiş çok sayıda çeper kuşak oluşumunu içermektedir.

3.5. Çeper kuşak sürekliliği ve değişimi

İncelenen çeper kuşak çalışmalarında, farklı dönemler üzerine yapılan analizlerde alanların konut alanı ve ticari amaçlı kullanımlar için değişim baskısında olduğu görülmüştür. Özellikle kentin ekonomik yatırımları, kentleşme stratejileri, planlama kararları gibi kontrollü süreçler veya göç, nüfus artışı, savaş gibi plan dışı etkenlerin çeper kuşak alanların değişiminde etkisi olduğu söylenebilir. Çeper kuşak alanlarındaki değişim ve dönüşümlerin, literatürle uyumlu olarak sağlama, yabancılaşma, küçülme, öteleme veya çeper kuşağın devamlılığı gibi kategoride incelendiği görülmüştür. Yabancılaşma geçiren çeper kuşak alanlarının genellikle konut ve ticari alanlara döndüğü, çeper kuşak özelliğini tamamen kaybettiği tespit edilmiştir. İncelenen çalışmalarda çeper kuşak alanlarının sürekliliği, daha geç dönemde oluşması, kalıcı sabitleme hatları ve parsel büyüklüklerinin çok fazla olması, içerdiği arazi kullanım tiplerinin benzer mekânsal özellikleri olan yerlerin kolaylıkla bulunamamasıyla göç edememesi gibi sebeplerle daha çok orta ve dış çeper kuşaklarda gözlemlenmiştir. İç çeper kuşak alanlarının ise kent merkezine yakın olması, daha küçük parsellerde bulunması sebebiyle oldukça dinamik ve değişime açık olduğu üzerinde durulmuştur.

4. Sonuç Yerine

Bu çalışma, literatürdeki araştırmaların çeper kuşak konseptine katkılarını özetlerken çoğunlukla Avrupa ve Asya kentlerinde yoğunluk gösteren araştırma sahalarının çeşitlendirilmesi gerektiğini; mekânsal perspektifin ötesinde, disiplinlerarası çalışmalar ve yaklaşımlardan yararlanılarak sosyal, ekonomik ve ekolojik perspektifler yanı sıra planlama odağındaki çalışmaların artırılması ihtiyacını; ve son olarak daha çok karşılaştırmalı araştırmanın yapılarak kentsel form yanı sıra kentin diğer gelişme dinamiklerinin incelenmesinde özgün niteliklerin ortaya koyulmasının önemini ortaya koymuştur. Özellikle, herkes için adil, sürdürülebilir, kriz ve afetlere dayanıklı kentlerin planlanması için çeper kuşak alanlarının potansiyelini ortaya koyan çalışmaların dikkate alınması gerekmektedir. Çeper kuşak alanlarının detaylı tespit sürecinde veriye dayalılık, haritalama yöntemleri ve yorumlama süreçleri gibi konular ise geliştirilmesi gereken diğer alanlar olarak yer almaktadır.

Kaynaklar

- Al-Ashab, K. H. (1974). *The urban geography of Baghdad*. (Doktora tezi). University of Newcastle upon Tyne, Erişim: <http://hdl.handle.net/10443/1059>.
- Barke, M. (1974). The changing urban fringe of Falkirk, *Scottish Geographical Magazine*, 90(2), 85-97.
- Barke, M. (1976). Land Use Succession: A Factor in Fringe-Belt Modification. *The Royal Geographical Society (with the Institute of British Geographers)*, 8(4), 303-306.
- Camiz, A. & Bruccoleri A. (2015). *Morphology of the urban organism in Cyprus. The effect of borders and political changes in the fringe belts of Girne*, TRNC. proceedings of 22nd International Seminar on Urban Form, (1481-1488). Rome.
- Carter, H. & Wheatley, S. (1979). Fixation lines and fringe belts, land uses and social areas: nineteenth century changes in the small town. *Transactions of the Institute of British Geographers NS 4*, 214-38.
- Cihanlı, G., Küçük Çalışkan, E., Kubat, A. S. (2022). *Morfolojik Bölgeler ve Çeper Kuşak Alanları Üzerinden Bir Okuma: İstanbul Yedikule Örneği*. TNUM III. Kentsel Morfoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı, (413-435). ODTÜ Mimarlık Fakültesi
- Conzen, M. P. (2009). How cities internalize their former urban fringes: a cross-cultural comparison. *Urban Morphology* 13(1), 29-51.
- Conzen, M. P. & Gu, K., Whitehand J. W. R. (2012). Comparing Traditional Urban Form in China and Europe: A Fringe-Belt Approach. *Urban Geography* 33(1), 22-45.
- Conzen, M. R. G. (1960). *Alnwick: Northumberland: a study in town-plan analysis*. Institute of British Geographers Publication 27. Londra.
- Conzen, M. R. G. (1969). *Alnwick, Northumberland: a study in town-plan analysis*, Institute of British Geographers Publication 27, 2inci baskı, Institute of British Geographers, Londra.
- Çakmak, E., Belli, B., Kubat, A. S. (2022). *Üsküdar'ın Çeper Kuşak Gelişim Süreci*. TNUM III. Kentsel Morfoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı, (1077-1098). ODTÜ Mimarlık Fakültesi.
- Ducom, E. (2005). Fringe belts in French cities: Comparative study of Rennes, Nantes, Tours. Approaches in *Urban Geography*, Newcastle Upon Tyne: Northumbria University Publication.
- Ducom, E. (2008). Fringe-belt analysis in France: A Conzenian approach to urban renewal. *Environment and Planning B: Planning and Design*.
- Gu, K. (2010). Exploring the fringe belt concept in Auckland: An urban morphological idea and planning practice. *New Zealand Geographer*, 66, 44-60.
- Gu, K., Whitehand, J. W. R., Whitehand, S. (2015). *Urban morphogenetic grain: extending fringe-belt research in China*. proceedings of 22nd International Seminar on Urban Form (ISUF), Roma.
- Hazar, D. & Kubat, A. S. (2015). Fringe belts in the process of urban planning and design: Comparative analyses of Istanbul and Barcelona. *ITU A/Z*, 12(1), 53-65.
- Hazar, D. & Kubat, A. S. (2016). *The fringe belt development process of Istanbul*. proceedings of 23rd International Seminar on Urban Form (ISUF), Nanjing.
- Hazar, D. & Özkan, S. P. (2020). Çeper Kuşakların Kamusal ve Ekolojik Değeri: İzmir Askeri alanlar Örneği. *Kent Akademisi* 13(1), 10-21.
- He, S. (2018). Exploring the fringe-belt phenomenon in a Sino-Portuguese environment: the case of Macao. *Urban Morphology*, 22(1), 35-52.
- Hopkins, M. I. W. (2012). The ecological significance of urban fringe belts. *Urban Morphology*, 16(1), 41-54.

- Karaulan, D. & Kubat, A. S. (2018). Analyzing Fringe Belt Phenomenon in The Historico-Geographical Structure of Milan, Italy. *ICONARP International Journal of Architecture and Planning*, 6(2), 304-332. <https://doi.org/10.15320/ICONARP.2018.56>
- Kubat, A. S. (2019). Exploring the Fringe-Belt Phenomenon in a Multi-Nuclear City: The Case of Istanbul. *ICONARP International Journal of Architecture and Planning* 7, 95-134. <https://doi.org/10.15320/ICONARP.2019.83>
- Kubat, A. S., Ünlü T., Kuru, Ö. (2022). *Tarihi Yarımada İç Çeper Kuşak Alanlarının İncelenmesi: Konstantin Surları*. TNUM III. Kentsel Morfoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı, (397-412). ODTÜ Mimarlık Fakültesi
- Küçük Çalışkan, E. & Kubat, A. (2021a). *Policies and facts for mega-urbanization: middle and outer fringe belt developments of Istanbul*. ISUF 2020 Virtual Conference Proceedings, 1. doi:10.26051/OD-4S8D-08CR
- Küçük Çalışkan, E., Kubat, A. S. (2022a). *İstanbul Sanayi Alanları Dönüşümlerinin Çeper Kuşak Analizi ile İzlenmesi*. TNUM III. Kentsel Morfoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı, (1099-1113). ODTÜ Mimarlık Fakültesi.
- Küçük Çalışkan, E. & Kubat, A. S. (2022b). Tracking Morphological Agencies in the Alienated Fringe Belt Plots of Istanbul. *ICONARP International Journal of Architecture and Planning*, 10(2), 711-734. DOI: <https://doi.org/10.15320/ICONARP.2022.222>
- Lammers, D. & Roders, A. P., Wesmael, P. (2015). *Radial fringe-belt formation*. proceedings of 22nd International Seminar on Urban Form. Rome, 1495-1506.
- Lammers, D. & Roders, A. P., Wesmael, P. (2017). *Future scenarios for post-industrial Eindhoven. A fringe-belt perspective*. proceedings of 24th International Seminar on Urban Form (ISUF), Valencia.
- Logunova, E. (2017). *Morphological evolution of the fringe-belts of Krasnoyarsk*. proceedings of 24th International Seminar on Urban Form (ISUF), Valencia.
- Marques de Sousa Safe, S. & de Alvarenga Pereira Costa, S. (2017). Fringe belt analysis: A method for confirming the establishment of the historical boundaries of Rabat. *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica*, 25, 39-62.
- Menegueetti, S. K. & Pereira Costa, S.A. (2015). The fringe-belt concept and planned new towns: a Brazilian case study. *Urban Morphology*, 19(1), 25-33.
- Monaco, A. I. (2015). *Old-New studies on City limits and Fringe belts. Expanding-Shrinking urban events. Brief notes on the internal and external frontiers in Chinese and African cities on a new European limes on the Mediterranean Sea*. proceedings of 22nd International Seminar on Urban Form, Rome, 1485-1494.
- Soygüzeloğlu, B., Kubat, A. S. (2022). *Tarihsel Süreçte Çeper Kuşak Alanlarının Analizi: Taksim-Pera Örneği*. TNUM III. Kentsel Morfoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı, (437-454). ODTÜ Mimarlık Fakültesi.
- Ünlü, T. (2013). Thinking about Urban Fringe belts: A Mediterranean Perspective. *Urban Morphology*, 17(1), 5-20.
- Ünlü, T. & Baş, Y. (2016). Multi-nuclear growth patterns in a rapidly changing Turkish city: a fringe-belt perspective. *Urban Morphology*, 20(2), 107-21.
- Ünlü, T. & Baş, Y. (2019). *The Urban Growth and Development Periods of Turkish Cities: A Fringe-Belt Perspective*. B. Ö. Sarı (Ed.). Urban and Regional Planning in Turkey. (107-128). Springer.
- Ünlü, T. (2022). Urban Fringe Belts: Roots, Developments and Prospects. *Journal of Urban Research and Development*, 3(1), 4-15.
- Whitehand, J. W. R. (1967). *Fringe belts: a neglected aspect of urban geography*. Transactions of the Institute of British Geographers, 41, 223-33.
- Whitehand, J. W. R. (1972a). *Building cycles and the spatial pattern of urban growth*. Transactions of the Institute of British Geographers, 56, 39-55.
- Whitehand, J. W. R. (1972b). Urban-rent theory, time series and morphogenesis: an example of eclecticism in geographical research. *Area*, 4(2), 215-222.
- Whitehand, J. W. R. (1977). *The basis for an historico-geographical theory of urban form*. Transactions of the Institute of British Geographers, 2(3), Change in the Town (1977). 400-416.
- Whitehand, J.W.R. (1981). *Background to the urban morphogenetic tradition*. J.W.R. Whitehand (Ed.) The Urban Landscape: Historical Development and Management Institute of British Geographers Special Publication 13 içinde, 1-24. Academic Press, London.
- Whitehand, J. W. R. (1988a). *The Changing Face of Cities: A Study of Development Cycles and Urban Form*. Basil Blackwell.
- Whitehand, J. W. R. (1988b). Urban fringe belts: development of an idea. *Planning Perspectives*, 3(1), 47-58.
- Whitehand, J. W. R. (1994). Development Cycles and Urban Landscapes. *Geography*, 79(1), 3-17.

- Whitehand, J. W. R. (2001). British urban morphology: the Conzenian tradition. *Urban Morphology*, 5(2), 3-10.
- Whitehand, J. W. R. & Morton, N. J. (2003). Fringe belts and the recycling of urban land: an academic concept and planning practice. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 30, 819-39.
- Whitehand, J. W. R. & Morton, N. J. (2004). Urban morphology and planning: the case of fringe belts. *Cities*, 21(4), 275-289.
- Whitehand, J. W. R. & Morton, N. J. (2006). The fringe belt phenomenon and socioeconomic change. *Urban Studies*, 43, 2047-66.
- Whitehand, J. W. R. (2011). Issues in urban morphology. *Urban Morphology*, 16(1), 55-65.
- Whitehand, J. W. R., Gu, K., & Whitehand, S. (2011). Fringe belts and socioeconomic change in China. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 38, 41-60.
- Whitehand, J. W. R., Gu, K., Conzen, M. P., & Whitehand, S. M. (2014). The typological process and the morphological period: a cross-cultural assessment. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 41, 512-533.
- Whitehand, J. W. R. & Gu, K. (2017) Urban fringe belts: evidence from China. *Environment and Planning B: Urban Analytics and City Science*, 44(1), 80-99.
- Whitehand, J. W. R. (2019). Green space in urban morphology: a historico-geographical approach. *Urban Morphology*, 23(1), 5-17.
- Zhang, Y. (2019). A spatio-temporal study of fringe belts and urban green spaces in Birmingham, UK. *Urban Morphology*, 23(1), 27-44.